

УДК 373.2.(091)(477)

DOI: 10.31499/2307-4906.2.2021.236683

ЗМІСТ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (1991–2014 рр.)

Костенко Лариса, кандидат педагогічних наук, начальник Управління освіти Кропивницької міської ради.

ORCID: 0000-0003-2930-7404

E-mail: shkoda44@ukr.net

У статті розкрито окремі аспекти змісту позашкільної освіти України у 1991–2014 рр., що визначався двома взаємозв'язаними чинниками: перехідним періодом, у якому знаходилося українське суспільство, а також системною кризою, яка охопила його. Проаналізовано основні напрями, які містив зміст позашкільної освіти у 1991–2014 рр.: художньо-естетичний, науково-технічний, бібліотечно-бібліографічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний, фізкультурно-спортивний, які мали свою специфіку.

Ключові слова: позашкільна освіта, зміст, напрями, принципи, позашкільні заклади, історико-педагогічний аналіз, компетентності, розвиток особистості.

THE STRUCTURE OF OUT-OF-SCHOOL EDUCATION CONTENT (1991–2014)

Kostenko Larysa, PhD in Pedagogical Sciences, Head of the Education Department of Kropyvnytskyi City Council.

ORCID: 0000-0003-2930-7404

E-mail: shkoda44@ukr.net

The article reveals the content of out-of-school education in Ukraine in 1991–2014, which was determined by two interrelated factors: the transition period in which Ukrainian society was and the systemic crisis that engulfed it. The author emphasizes that if the first factor prompted the creation of new forms and methods, the second, and, above all, financial difficulties – hindered the introduction of innovations in the field of out-of-school education.

In the system of out-of-school education of Ukraine, in 1991–2014, the definition and formation of its content became the most important and difficult issue. The content of out-of-school education of this period took into account the experience of the Soviet period and the conditions for organizing the activities of out-of-school institutions. Among these conditions, the article highlights the following: voluntariness, accessibility, differentiation, and variability, flexibility, dynamism, mobility, consistency, etc.

It is noted that the content of out-of-school education in 1991–2014 was structured and implemented in the system of clubs, academic disciplines, subjects, courses and was presented in the corresponding curricula, programs, textbooks, manuals, method guides, didactic aids.

The publication analyzes the main areas that the content of out-of-school education included in 1991–2014: artistic and aesthetic, scientific and technological, library and bibliographic, ecological and naturalistic, tourism and local studies, humanitarian, physical culture, and sports, which had their own specificity.

The author concludes that these areas of out-of-school education were based on the following principles: democratization (cooperation) and humanization (respect for the interests and needs of the

individual); conformity to nature (taking into account age peculiarities) and cultural conformity (ensuring cultural continuity of generations); unity of education, upbringing and personal development; harmonization of social (professional and pedagogical) and family upbringing influences; integrity of out-of-school education.

Keywords: *out-of-school education, content, directions, principles, out-of-school institutions, historical and pedagogical analysis, competences, the development of personality.*

Серед соціальних інститутів виховання й розвитку молодих поколінь одним із найважливіших є позашкільна освіта, яка завжди відігравала значну роль у системі виховання учнів. Потреба підвищення рівня морального, культурного, духовного, фізичного розвитку дітей та юнацтва висуває нові виклики перед закладами позашкільної освіти, покликаними організувати їхнє змістовне дозвілля та сприяти всебічному гармонійному розвитку особистості.

У період 1991–2014 рр. позашкільна освіта України набула особливої популярності, у державі почала формуватися і втілюватися в життя власна політика в галузі позашкільної освіти, спрямована на досягнення світового рівня, відродження самобутнього національного характеру. Позашкільна освіта почала розглядатись як така, що виражає перспективи розвитку індивіда в різних соціальних та освітньо-виховних інституціях, у яких позашкільні заклади мали стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації, а також професійного самовизначення. Тож постало запитання про визначення співвідношення позашкільної освіти з іншими ланками освіти, її місце в єдиному освітньому просторі, перспективи функціонування позашкільних закладів на ринку освітніх послуг.

Найбільш вагомий внесок у розробку теоретичної бази та визначення форм, змісту позашкільної освіти та виховної роботи внесли наукові праці О. Биковської, Т. Денисюк, М. Дмитриченко, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Ничкало, О. Плахотнік, В. Якубовського та інших.

Окремі аспекти історії теорії й практики позашкільної освіти розкрито у публікаціях Б. Балахтар, В. Береки, С. Букреєвої, О. Глух, В. Клімчук, Ю. Косило, Р. Науменко, Г. Німич, І. Пархоменко, Т. Цвірової, А. Шепілової та ін.

Мета статті – на основі історико-педагогічного аналізу розкрити окремі аспекти змісту позашкільної освіти України в 1991–2014 рр.

Стан позашкільної освіти України в 1991–2014 рр. характеризувався двома взаємопов'язаними чинниками: перехідним періодом, у якому знаходилося українське суспільство, а також системною кризою, яка охопила його. І якщо перший чинник спонукав до створення нових форм, методів, то другий, насамперед фінансова скрута, гальмував провадження нововведень у царині позашкільної освіти.

1991–2014 рр. відзначилися розробкою нових підходів до організації позашкільної освіти дітей. Це зумовлено низкою факторів.

По-перше, економічна і політична нестабільність соціокультурних систем, посилення негативної дії стихійних різновекторних чинників, залишковий принцип фінансування позашкільних закладів призвели до зниження їхньої ефективності та занепаду навчально-матеріальної бази, що в результаті суттєво заважало повною мірою використати унікальні можливості системи позашкільної освіти учнівської молоді України.

По-друге, одноманітність організаційних форм, зайве регламентування, формалізм

освітнього процесу, недостатнє врахування потреб і різнобічних інтересів молоді, а також ігнорування регіональних можливостей та національних особливостей, етнічної культури, обмаль широкої гласності негативно впливали на результати діяльності позашкільних закладів, знижували ефективність їхньої роботи. Окрім того, недостатня психолого-педагогічна і методична підготовка певної частини педагогічних представників переважної більшості позашкільних закладів позашкільної призвели до кризової ситуації в системі позашкільної освіти в Україні.

Істотними якісними змінами у сфері організаційного забезпечення позашкільної освіти України протягом означеного періоду стало: розширення мережі позашкільних закладів, створення закладів нового типу, їхня профілізація; розгортання нових напрямів позашкільної освіти; класифікація творчих об'єднань, гуртків та груп позашкільного закладу за трьома рівнями – початковим, основним, вищим; оновлення освітнього процесу в позашкільних закладах; деідеологізація позашкільної освіти; формування багаторівневої системи позашкільної освіти; здійснення диверсифікації джерел фінансування позашкільної освіти коштами джерел фінансування, що не заборонені законодавством [1; 4].

У системі позашкільної освіти України у 1991–2014 рр. визначення і формування її змісту стало найбільш важливим і складним питанням. У змісті позашкільної освіти цього періоду враховувався досвід радянського періоду та умови організації діяльності позашкільних закладів. Серед цих умов ми вирізняємо наступні: добровільність, доступність, диференційованість та варіативність, гнучкість, динамічність, мобільність, систематичність тощо.

Зміст позашкільної освіти ґрунтувався на загальнолюдських і національних цінностях, науковості та систематичності знань, їхньої значущості для соціального становлення особистості, гуманізації й демократизації освіти, взаємоповаги між народами та націями, світського характеру освіти; індивідуалізації та диференціації позашкільної освіти, її профілізації, запровадження нових педагогічних методик і технологій освіти, розвитку й соціалізації людини у вільний час в позашкільних закладах та інших соціальних інституціях. Окрім того, зміст позашкільної освіти враховував уподобання, потреби та інтереси учнів, визначався замовленням батьків, що відрізняло позашкільну освіту від основної та професійної. Метою позашкільної освіти молоді стає виховання дієвої особистості з розвиненою громадською свідомістю, почуттям національної гордості [1; 2].

У формуванні змісту позашкільної освіти у 1991–2014 рр. виокремилась система наукових вимог [1; 2; 3]:

1. Цілеспрямованість. Провідна роль у визначенні змісту позашкільної освіти належить меті й завданням, зокрема тим, які ставить суспільство перед освітою. Мета позашкільної освіти спрямована передусім на розвиток здібностей, а також талантів дітей, учнівської та студентської молоді; задоволення їхніх інтересів, духовних запитів та потреб у професійному визначенні; у збагаченні та поглибленні набутих знань у позаурочний час згідно з інтересами особистості.

З 2000 р. мета позашкільної освіти вміщує розвиток креативної особистості в позашкільних закладах. Відповідно меті, визначено основні завдання: формування креативної особистості, конкурентоспроможної в майбутньому, здатної до гідної змістової, соціально й особистісно орієнтованої трудової діяльності, що відповідає

реальним можливостям; виховання підприємливості, ініціативи, господарської відповідальності, дисциплінованості, організованості, уміння включатись у суспільно-виробничі відносини; культивування кращих морально-вольових рис української ментальності – працелюбності, самостійності, індивідуальної свободи, тактовності, справедливості, милосердя, доброти тощо.

2. Гуманістична спрямованість. Вона сприяє відповідності змісту позашкільної освіти потребам та можливостям особистості; пріоритету загальнолюдських цінностей здоров'я людини, її вільному розвитку.

3. Науковість. Передбачає включення до змісту позашкільної освіти лише таких фактів і теоретичних положень, що є сталими в науці; матеріалу, який відповідає розвитку науки, її можливим досягненням; чіткість висновків з питань розвитку природи й суспільства.

4. Полікультурність. Полягає в поєднанні у позашкільній освіті природничо-математичної та трудової підготовки, гуманітарної освіти, класичної спадщини та сучасних досягнень науки, забезпеченні органічного зв'язку з національною культурою, традиціями та історією.

5. Світський характер. Зміст позашкільної освіти передбачає можливість розкриття перед учнями реальності об'єктивного світу, його суперечливості. Ставши дорослим, вихованець сам може зробити світоглядний вибір.

6. Інтегративність, що виявляється в означенні орієнтації позашкільної освіти на інтегральні курси, пошук якісно нових підходів до структурування знань як засобу цілісного пізнання, усвідомлення та розуміння власного оточення.

7. Всебічний розвиток особистості. Передбачає поєднання у позашкільній освіті забезпечення емоційного, фізичного та інтелектуального розвитку особистості.

8. Відповідність основних компонентів позашкільної освіти структурі компетентностей особистості. Ці компоненти представлені у вигляді пізнавальної, практичної, творчої й соціальної компетентності.

9. Послідовність, яка полягає в плануванні змісту, що розвивається за висхідною лінією, де кожне нове завдання спирається на попереднє і впливає з нього.

10. Відповідність змісту позашкільної освіти віковим можливостям і рівню підготовки учнів.

11. Доступність змісту позашкільної освіти, що визначається складом навчальних програм і планів, способом викладу наукових категорій у навчальних книгах, а також порядком уведення, оптимальною кількістю наукових понять та термінів, які необхідно засвоїти.

Зміст позашкільної освіти 1991–2014 рр. структурувався і реалізувався в системі гуртків, навчальних дисциплін, предметів, курсів та представлений у відповідних навчальних планах, програмах, підручниках, посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах [1; 2; 3; 4].

Зміст позашкільної освіти у 1991–2014 рр. базувався на інформаційно-комунікаційних й інтерактивних навчально-виховних технологіях та містив такі основні напрями: художньо-естетичний, науково-технічний, бібліотечно-бібліографічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний, фізкультурно-спортивний, які мали свою специфіку [3; 4].

Художньо-естетичний напрям позашкільної освіти в 1991–2014 рр. ґрунтувався

на взаємозв'язку художньої культури суспільства і внутрішнього духовного світу особистості, що реалізував ідею людина в культурі – культура в людині та містив різні компоненти, що представлені спеціалізованими профілями навчання: хореографічний; музичний; театральний; художній [1].

Особлива увага у змісті освіти художньо-естетичного напрямку приділялась розвитку художньо-творчого потенціалу особистості; вихованню здатності до художньої самореалізації, необхідності мистецької самоосвіти. Важливим постає розвиток здібності до творчого становлення, професійного самовизначення, формування патріотизму, громадянської поведінки, любові до України.

У змісті позашкільної освіти науково-технічного напрямку учні (вихованці, слухачі) у позашкільних закладах повинні були отримувати знання з початкового технічного моделювання, конструювання, електротехніки, технічного дизайну, авіамоделювання, автомоделювання, ракетомоделювання, судномоделювання, картингу, радіоелектроніки, приладобудування, технологій конструювання, винахідництва, комп'ютерної техніки, інформаційних технологій та інших напрямів техніки [4]. Увагу необхідно було приділяти ознайомленню учнів зі світом сучасної техніки, технологічними процесами, формуванню знань технічної термінології, графічної грамотності, технічного моделювання і конструювання. Водночас особливого значення надавалося набуттю учнями способів організації змістовного дозвілля, знань морально-психологічних якостей.

Необхідно було практично вводити дітей у світ техніки, залучати їх до створення моделей машин, механізмів, іграшок, закріплювати на практиці їхні знання про технологічну діяльність. Значна увага мала приділятися графічній підготовці, набуттю та формуванню вмінь і навичок роботи з різними матеріалами та інструментами, способами поводження з різноманітними засобами праці, досвіду застосовувати отримані знання на практиці, засвоєнню основних прийомів використання технологій у машинобудуванні. Важливим також стає розвиток в учнів уміння змістовно організовувати дозвілля засобами науково-технічної творчості.

У тісному зв'язку з науково-технічним напрямом знаходився бібліотечно-бібліографічний, який спрямований на поглиблення пізнавальних інтересів вихованців, підвищення їхньої інформаційної культури; набуття вмінь та навичок орієнтуватися в потоці інформації, що зростає [2].

Наступним важливим напрямом позашкільної освіти 1991–2014 рр. є еколого-натуралістичний. Зміст позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку спрямовувався на опанування учнями системи знань з основ природничих наук, зокрема екологічних, біологічних, сільськогосподарських, медичних, лісогосподарських, хімічних [3]. Необхідним постає формування в учнів поняття про цілісну картину світу, закономірності організації життя, саморозвиток та самоорганізацію природи. Акцентується увага на набуття учнями знань морально-психологічних якостей, способів організації змістовного дозвілля.

Зміст еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти мав забезпечувати формування екологічних умінь і навичок. Серед них розв'язання екологічних проблем, раціональне природокористування, природоохоронна діяльність. При цьому значна увага приділялась розвитку вміння змістовно організовувати дозвілля засобами природознавства.

Зміст цього напрямку спрямовувався на формування досвіду взаємин людини та природи, умінь самостійно проводити наукові дослідження. Особлива увага надавалася розвитку творчих та дослідницьких здібностей, просторового, системного та логічного мислення, фантазії, творчої уяви.

Важливим напрямом позашкільної освіти 1991–2014 рр. є туристсько-краєзнавчий, основною метою якого було набуття особистістю компетентностей у процесі туризму, краєзнавства і спорту [4]. Зміст туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти спрямовувався на опанування понять, знань з краєзнавства, географії, археології, геології, етнології, народознавства тощо. Значна увага приділялася ознайомленню дітей з культурними та природними особливостями свого рідного краю, а також держави та світу. При цьому необхідним стає опанування дітьми знань з історії світової цивілізації, рідного краю, етнографічних, географічних, історичних об'єктів; набуття знань про способи організації змістовного дозвілля, морально-психологічні якості.

Зміст освіти туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти забезпечував свідому діяльну участь у краєзнавчій роботі; формування краєзнавчих умінь та навичок; збереження та відродження народних традицій, обрядів, звичаїв. Окрім того, здійснювалось залучення до здорового способу життя, розвиток умінь змістовно організовувати дозвілля засобами туризму і краєзнавства.

Зміст туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти також забезпечував опанування досвіду власної творчої діяльності з краєзнавства, розв'язання завдань творчого характеру, здатності проявляти ініціативу. Окрім цього, важливим є формування вмінь проведення власних наукових досліджень; досвіду взаємозв'язків людини з природою. При цьому необхідним був розвиток стійкого інтересу до туристсько-краєзнавчої роботи, а також потреби у духовному самовдосконаленні та творчій самореалізації.

Тісно пов'язаний з туристсько-краєзнавчим фізкультурно-спортивний напрям, який забезпечує умови, що необхідні для повноцінного загартування, оздоровлення, змістовного відпочинку та дозвілля, занять фізичною культурою і спортом; розвиток фізичних здібностей учнів та слухачів; набуття навичок здорового способу життя, зміцнення особистого здоров'я і формування гігієнічної культури особистості; підготовку до активної професійної та громадської діяльності [2].

Важливим напрямом позашкільної освіти є гуманітарний. Зміст гуманітарного напрямку забезпечував опанування понять, знань із соціально-гуманітарних наук (історії, права, філософії, громадянської освіти), мови та літератури, соціології, журналістики, психології, економіки тощо [1]. Необхідним постає вивчення основних характеристик явищ та процесів суспільного життя, основ діяльності людини, розвитку соціуму, мовної системи, набуття стилістичних, орфоепічних, правописних знань. Особлива увага приділялась ознайомленню дітей з творами української, світової класики, формуванню морально-психологічних якостей, знання способів організації змістовного дозвілля.

Зміст гуманітарного напрямку позашкільної освіти забезпечував розвиток умінь і навичок громадської роботи та активності. Важливим було навчити дітей реалізовувати і захищати свої права, орієнтуватися в соціальних відносинах, оцінках суспільних явищ та процесів; установлювати взаємозв'язки між явищами та подіями; формулювати,

висловлювати, відстоювати та доводити власну думку, позицію; проводити дискусії, мати й вміти застосовувати філологічні знання та навички в різних видах мовної діяльності. Значна увага приділялася розвитку вміння змістовно організовувати дозвілля.

Отже, зміст позашкільної освіти періоду 1991–2014 рр. містив художньо-естетичний, науково-технічний, бібліотечно-бібліографічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний, фізкультурно-спортивний напрями, що ґрунтувалися на таких принципах: демократизації (співпраця) та гуманізації (повага до інтересів і потреб особистості); природовідповідності (урахування вікових особливостей) та культуровідповідності (забезпечення культурної спадкоємності поколінь); єдності навчання, виховання і розвитку особистості; гармонізації суспільних (професійно-педагогічних) і родинних виховних впливів; цілісності, інтегративності позашкільної освіти.

Під час дослідження нам вдалося проаналізувати окремі аспекти змісту позашкільної освіти в Україні. У подальших дослідженнях плануємо здійснити аналіз інших аспектів позашкільної освіти в Україні у період 1991–2014 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисюк Т. Ф. Історіографічний аналіз розвитку змісту початкової освіти України у XXI ст. Київ: Вища школа, 2011. 76 с.
2. Дмитриченко М. Ф. Вища освіта і Болонський процес. Київ: Знання України, 2006. 123 с.
3. Науменко Р. А. Сучасні аспекти проблеми підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів у галузі позашкільної освіти. Київ: Ін-т інноваційн. технологій і змісту освіти МОНМС України, 2011. 153 с.
4. Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події. Київ: Вища школа, 2011. 189 с.

REFERENCES

1. Denysiuk, T. F. (2011). Istoriohrafichnyi analiz rozvytku zmistu pochatkovoї osvity Ukrainy u XXI st. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
2. Dmytrychenko, M. F. (2006). Vyshcha osvita i Bolonskyi protses. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
3. Naumenko, R. A. (2011). Suchasni aspekty problemy pidvyshchennia kvalifikatsii kerivnykh ta pedahohichnykh kadriv u haluzi pozashkilnoi osvity. Kyiv: In-t innovatsiin. tekhnolohii i zmistu osvity MONMS Ukrainy [in Ukrainian].
4. Osvita Ukrainy za roky nezalezhnosti: stan, fakty, podii. (2001). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].